

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ АКСІОЛОГІЧНОГО КОНЦЕПТУ *KADER* (ДОЛЯ)
У ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

**THE VERBALIZATION OF THE AXIOLOGICAL CONCEPT *KADER* (DESTINY)
IN TURKISH LINGUISTIC WORLDVIEW**

Сорокін С.В.,

orcid.org/0000-0001-5014-8415

кандидат філологічних наук, доцент,

декан факультету сходознавства

Київського національного лінгвістичного університету

Безручко Є.О.,

orcid.org/0000-0003-1478-5921

бакалавр філології факультету сходознавства

Київського національного лінгвістичного університету

У сьогоденній лінгвістиці концептологія є одним із продуктивних методологічних напрямів, що дозволяє нам, з одного боку, поглянути «свіжим» поглядом на здавалося б традиційний лексичний і фразеологічний матеріал, а з іншого боку, прозирнути у світобачення й навіть менталітет груп людей, для яких певна мова є рідною, і навіть цілих етносів. Нині в антропоцентричній лінгвістичній парадигмі переважно прийняте розуміння того, що мова є відбиттям етнонаціональної свідомості, світогляду й культури нації чи народу. Мова інтегрує в собі об'єктивізацію всього того, що нерідко називається «картиною світу». Сама ж мовна картина світу складається з певних фрагментів («цеглинок»), що отримують назву «концепт», кожен із яких має мовну об'єктивізацію. І хоча концептологічний підхід до мови має чимало критиків, про що детально йдеться і в цій статті, проте він дає певний матеріал для лінгвістичних роздумів, а в більш утилітарному плані дозволяє нам згрупувати й дослідити мовний матеріал на основі певного явища чи поняття екстралінгвального світу. Предметом цієї статті якраз і є одна з таких «цеглинок» турецької мовної свідомості – концепт *KADER* (ДОЛЯ), який може бути інтерпретований як один із важливих аксіологічних концептів. Безсумнівно, що людство, з того моменту як воно набуло абстрактної свідомості, замислювалося над тими силами, що направляють життя кожної окремої людини і груп людей, і ці роздуми з часом втілилися зокрема й у мовну форму. Вивчення лексем, ідіом, паремій, що вербалізують розуміння представниками мовної спільноти (у нашому випадку турецького етносу) поняття долі, виявлення особливостей такого розуміння і є основним завданням цієї статті. Для дослідження ми вдалися до методів суцільної вибірки, польового моделювання – номінативного, дериваційного і пареміологічного полів, а також до методів компонентного і концептуального аналізу, що уможливають визначення диференційних ознак досліджуваного концепту на ґрунті семантичної інтерпретації мовного матеріалу. У результаті проведеного дослідження визначено слово-номінант концепту, що є предметом цієї статті, слова-репрезентанти, що становлять безпосередні номінації концепту й належать до ядра його номінативного поля, сформовано список диференційних когнітивних ознак концепту.

Ключові слова: турецька мова, когнітивна лінгвістика, мовна картина світу, концептосфера, концепт ДОЛЯ, паремії.

In modern linguistics conceptology constitutes one of fruitful methodological directions which allows us on the one hand to take a fresh look at seemingly traditional lexical and phraseological material, and on the other hand to get into worldview and even mentality of a certain group of people or ethnic groups for whom a certain language is native. Nowadays in anthropocentric linguistic paradigm the understanding of the language as a reflection of ethnic and national consciousness and culture is mostly accepted. The language integrates the objectivation of what we sometimes call the worldview (or “the picture of the world”), and the worldview itself consists of certain fragments (“building blocks” or “bricks”) which are called concepts, and each of them is verbalized by language means. Although the conceptologic approach is criticized by a lot of linguists, as is mentioned below in this paper, but it gives us some linguistic material to think about, and if we get closer from the utilitarian perspective it allows us to group and investigate language material based on a certain phenomenon of the extralinguistic world. The subject of this paper is one of such “bricks” of the Turkish ethnic consciousness, the concept *KADER* (DESTINY) which should be interpreted as one of the most important axiological concepts. Undoubtedly, the human beings after obtaining the abstract thinking started to reflect on the power that guides the life of every man and woman, and these reflections with time were particularly transferred into linguistic form. The study of lexis, idioms, paroemias that verbalize the reflection of the concept DESTINY in the Turkish linguistic worldview and the determination of its features and characteristics is the main goal of this paper. In this investigation the complete picking-out method, the field modelling method, for modelling the nominative, derivative, phraseological fields, as well as method of conceptual analysis based on the semantic interpretation of lexical and phraseological items were used. The investigation resulted in determining the name-word and representative-words of the concept which is the subject of this paper and in derivation of the list of differential cognitive features of the concept.

Key words: the Turkish language, cognitive linguistics, conceptual worldview, concept DESTINY, paroemias.

Постановка проблеми, аналіз публікацій.

На стику ХХ і ХХІ століть лінгвісти, услід за представниками інших галузей науки, насамперед фахівців із когнітивної психології, почали приділяти особливу увагу проблемам співвідношення мови і свідомості, відбиття результатів пізнання й категоризації навколишнього світу через мову й мовні одиниці. Наслідком цього стало виникнення цілої мовознавчої галузі, яка сьогодні об'єднується під назвою «когнітивна лінгвістика» і яка за кілька минулих десятиліть набула багатьох напрямів і здобула чимало адептів (так само як і противників).

Розуміння змісту когнітивної науки різниться, подекуди значно, у представників різних лінгвістичних шкіл. Наприклад, американський когнітивізм має мало подібних рис із предметом і результатом тих студій, до яких ми звикли за останні два десятиліття в Україні. Для західної когнітивної лінгвістики характернішими є дослідження, ближчі до психології, нейрофізіології, штучного інтелекту, тоді як в Україні й загалом у країнах Східної Європи поширенішими є студії, ближчі до мовної семантики, ґрунтовані на конкретному мовному матеріалі. Такі праці, в основі яких перебуває концепт як ключове методологічне поняття, нерідко об'єднуються у мовознавчу галузь під назвою «концептологія». До речі, англійські джерела з когнітивної лінгвістики, наприклад довідкові, не містять згадки про концепт у такому «концептологічному розумінні», а поміж англійських праць, де фігурує поняття концепту, трапляються переважно ті, що належать авторству мовознавців, які працюють у країнах, що свого часу входили до складу Радянського Союзу [1, с. 11]. Зауважимо, що й проблема розмежування термінів «концепт» і «поняття» релевантна лише для українськомовної/ російськомовної лінгвістики (очевидно, що й особливості національної термінології накладають певний відбиток на вихідні методологічні позиції певної галузі науки).

Деякі українські лінгвісти, інколи з неприхованим негативом [2], вказують на лавиноподібне поширення досліджень концептів, називаючи це навіть «концептоманією» [1, с. 1]. Поширена в останні два десятиліття практика аналізу окремих концептів за чітко визначеним лекалом нерідко (і на наш погляд несправедливо) сприймається як вада, що спричиняє «домінування у концептологічних студіях інвентаризаційного підходу, за якого втрачається бачення системотворчих зв'язків, важливих не лише для розкриття механізмів концептної взаємодії, а й для осягнення динаміки концептуальної картини

світу в цілому та на її окремих ділянках, зрізах чи в її різних вимірах» [1, с. 10].

З таким поглядом нам важко погодитися, адже вивчення конкретних концептів за визначеною схемою концептуального аналізу сприяє накопиченню як теоретичного знання, так і фактичного мовного матеріалу, а результат будь-якого пізнання, навіть незначного за обсягом, не може бути оцінений негативно. Лінгвістична наука має чимало вимірів, які ґрунтуються на різних методологічних підходах, і навряд чи доцільно відкидати той чи той з них, незалежно від мотивів такого відкидання. Ми схильні оцінювати аналіз кожного конкретного концепту на матеріалі певної іноземної мови як маленький ключик до вскриття фрагмента менталітету певної лінгвокультурної спільноти, а накопичення критичної маси таких описів конкретних концептів дозволяє далі піти шляхом укладання своєрідних антологій концептів, приклади яких вже існують і які можуть дати узагальнене розуміння і мови, і культури, і ширше, менталітету народу.

З іншого боку, концептуальний аналіз здійснюється на основі конкретного мовного матеріалу (лексем, які є найменуванням концепту або входять до синонімічних і дериваційних полів, фразеологізмів, що становлять пареміологічні поля тощо), а отже, результати такого аналізу дають нам краще розуміння мови, а в дидактичному плані можуть значною мірою сприяти поліпшенню викладання/вивчення іноземної мови. Окремі результати аналізу концептів, що входять до турецької мовної картини світу, ми публікували в наших попередніх працях [3].

Постановка мети і завдань, методологічна основа дослідження. Метою цієї статті є визначення шляхів вербалізації аксіологічного концепту KADER (ДОЛЯ) у турецькій мовній картині світу. Для розуміння концепту послуговуємося дефініцією О. С. Кубрякової, яка інтерпретує концепт як оперативну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, всієї картини світу, квант знання. Найбільш важливі концепти, за О. С. Кубряковою, виражені в мові [4, с. 30]. Згадаймо також відоме висловлення Ю. С. Степанова про концепт як «згусток», основний осередок культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, а також те, за допомогою чого пересічна людина сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї. Концепти не лише мисляться, а й переживаються: вони – предмет емоцій, симпатій й антипатій, а іноді й протистоять. У структуру концепту входить усе те,

що робить його фактом культури: вихідна форма (етимологія), стиснена до основних ознак змісту історія, сучасні асоціації, оцінки тощо. У плані методології дослідження концептів й теоретичних узагальнень варто особливо відзначити праці А. М. Приходька [5] і О. О. Селіванової [6; 7]; див. також [8; 9]. Додамо, що в нашому розумінні аксіологічний концепт – це концепт, який відбиває істотні для народу цінності, його культурні традиції, соціальні й моральні норми [10; 11].

Сьогодні відомо приблизно сім підходів до тлумачення поняття концепту, де ми можемо знайти логіко-філософський, власне-філософський, лінгвістичний, лінгвокультурологічний, когнітивний, психолінгвістичний і літературно-культурологічний [12]. Крім цього, сучасна лінгвоконцептологія виділяє два найбільш популярних підходи до визначення концепту: лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний. Ці підходи не виключають один одного: концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда становить вихід до концептосфери соціуму, тобто зрештою і до культури, а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, який стає надбанням індивіда. Власне ці два підходи до витлумачення поняття концепту відрізняються лише векторами по відношенню до індивіда: когнітивний концепт – це напрямок від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – це напрямок від культури до індивідуальної свідомості. За лінгвокультурологічним підходом відбувається розгляд концептів як елементів культури, а концепт тлумачиться як базова одиниця культури. У цій праці ми дотримуємося саме лінгвокультурологічного підходу до аналізу концептів.

Для досягнення поставленої мети ми вдавалися до таких **методів дослідження**: метод суцільної вибірки, який ми використали для пошуку фактичного мовного матеріалу; метод моделювання полів (номінативного, дериваційного, синонімічного, паремійного), що дозволяє системно представити сукупність номінативних і фразеологічних одиниць, які вербалізують у мові досліджуваній концепт; метод компонентного аналізу, який дозволяє нам виділити й проінтерпретувати окремі складники значення номінативної одиниці; метод концептуального аналізу, що дає нам підґрунтя для виділення диференційних ознак досліджуваного концепту.

Матеріалом дослідження послуговували лексеми й фразеологізми у кількості вісімдесяти одиниць із ключовими словами-репрезентантами концепту.

Основна частина. Концепт ДОЛЯ є одним із основоположних у мовній картині світу, адже він має безпосередній зв'язок із моральними й духовними засадами, які мають інтернаціональний характер. Цей концепт має інтерпретуватися як аксіологічний, адже він закріплений у свідомості та світосприйнятті кожного індивіда, стосується культурно-філософського дискурсу, який спостерігається у будь-якій мові та виступає ментальним маркером народу. Вивчення аксіологічних концептів є актуальним, адже дає змогу виявити ментальні особливості як окремої нації, так і ті, що характерні для всього людства загалом. Зауважимо, що концепт KADER (ДОЛЯ) у турецькій мовній картині світу, що є предметом представленого дослідження, ще ніколи не був об'єктом окремого лінгвістичного дослідження.

Сприйняття індивідом навколишнього світу зумовлене впливом національної культури й традицій. Прийнято вважати, що світогляд людини закладений історично, а не сформований протягом певного відтинку її життя: соціально-культурні, історичні, релігійні надбання закладають міцне підґрунтя для формування концептосфери людини, яка хоча й не усвідомлює їхнього існування, але мислить саме концептами. Вагому роль у формуванні концептосфери відіграє досвід попередніх поколінь, який передається роками, століття, а то й тисячоліттями. Інколи саме хід історії вирішує, яким чином буде формуватися людське життя, які принципи та моральні норми вона буде сповідувати. Тому, безумовно, концептуальне поле кожної людини містить чітко виражені національні риси.

Лінгвальне відбиття поняття «доля» у тому чи тому методологічному форматі неодноразово ставало предметом аналізу в порівняльно-історичному мовознавстві (Е. Салахов, С. Сахно), віддзеркалювалися у працях з логічного аналізу мовних одиниць (Н. Арутюнова, В. Гак, О. Шмельов), лексичної семантики (А. Вежбицька, В. Колесов, Н. Ніколаєва), когнітивної лінгвістики (Ю. Кокунов, В. Ніконова, Л. Чернейко). У германістиці це поняття слугувало об'єктом дослідження як вітчизняних (І. Буніятова, О. Колесник, Т. Радзівьєвка, Г. Яворська), так і зарубіжних лінгвістів (Н. Ганіна, А. Гуревич, Т. Михайлова, О. Смирницька, М. Стеблін-Каменський, Т. Топорова, F. Aswynn, P. Augustyn, H. Ellis-Davidson, M. Gatch, Jh. Niles, R. Oniens, J. Trahern). Узагальнюючи розуміння й відбиття мовними засобами поняття долі, констатуємо, що воно становить константу людської свідомості, одну з базових цеглинок у фундаменті усвідомлення дійсності людиною, незалежно від

того, до якої мовної спільноти ця людина належить. Якщо ми відштовхнемося від розуміння поняття долі в українській мовній картині світу, то зробимо для себе висновок, що вербалізоване засобами української мови поняття долі це: перебіг подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежать від бажання, волі людини; умови життя; життєвий шлях і те, що на ньому виникає; бажане, щасливе життя; стан, у якому перебуває або перебуватиме що-небудь; майбутнє людини [13, с. 66–67; 14, с. 315]. Концепт ДОЛЯ є не лише в усіх міфологічних, релігійних, філософських й етнічних системах, він становить ядро національної й індивідуальної свідомості. Вербалізоване уявлення про долю трапляється, напевне, в усіх мовах і культурах світу.

В ісламі поняття долі залишається одним з основоположних. Ат-Тірмізі наводить хадис Убади бин ас-Саміта про те, що посланець Аллаха сказав: «Воістину, перше, що створив Аллах, була тростина для письма». Він сказав їй: «Пиши!» Вона запитала: «Що писати?» Він відповів: «Пиши долю того, що вже було, і того, що ще відбудеться на віки вічні». Але це не означає, що людині в мусульманському світосприйнятті відведена роль пасивного діяча, який не має права відходити від приписаної йому долі. Навпаки, у людини завжди є право на особистий вибір, і ніхто або ніщо не може відняти це у неї. У турецькому концепті KADER (ДОЛЯ) загалом простежуються теологічні риси, адже турецька концептуальна картина світу багато в чому сформована під впливом ісламського світогляду.

Ключовим словом-репрезентантом концепту KADER (ДОЛЯ) у турецькій мовній картині світу є лексема *kader*, що об'єктивує долю як надприродну силу, що заздалегідь упорядковує усі події так, що їхній хід не можна змінити. За етимологічним словником турецької мови, іменник *kader* походить від арабського слова *قدر*. Інша інтерпретація семантики слова *kader* у турецькій мовній картині світу така: напис, щось написане; доля (зазвичай погана), від якої неможливо сховатися.

Лексичними репрезентантами, що формують периферію номінативного поля, слугують такі субстантиви (наведені українські еквіваленти є приблизними, вони не відбивають повною мірою зміст й ознаки фрагментів концепту, вербалізованого відповідними турецькими лексемами): *talih* (доля); *alın yazısı* (вдача); *kismet* (талан); *yazgı* (фатум); *mukadderat* (доля); *baht* (час, доля); *hayat* (життя); *takdiri ilahi* (Божа воля); *ezeli takdir* (вічна благодать) [15, с. 184, 865, 1026, 1167, 1888, 1895, 2153].

Найближчими за змістом до лексеми-номінанта концепту KADER є іменники *talih*, *alın yazısı* і *kismet*. Тлумачний словник так визначає зміст лексеми *kismet*: життєва ситуація, яку Бог вважає годящою для кожної людини; шлюбна вдача; покірне прийняття поганих наслідків певних подій; вигук, який передає значення невизначеності («Будь, що буде!») [15, с. 1167]. Натомість лексема *talih*, як і решта лексем, розташованих на периферії номінативного поля концепту, представлено лише однією словниковою дефініцією: вдача, везіння [15, с. 1895].

Під час побудови ядерної зони номінативного поля концепту ДОЛЯ у турецькій мовній картині світу ми знайшли низку лексем і сполучень лексем, тією чи тією мірою синонімічних до слова *kader*. Ці лексеми складають периферійну частину ядерної зони й у деяких контекстуальних ситуаціях мають безпосередній зв'язок із ключовим словом концепту: *Allah'ın emri* – наказ Аллаха; *yol* – шлях; *şans* – шанс, вдача; *yazgı* – (життєвий) припис; *hayat* – життя; *takdir* – призначення; *devran* – доля; *tecelli* – талант; *fatalite* – фатум; *çarkıfelek* – колесо вдачі. Загалом цікаво, що лексеми, які номінують концепт KADER переважно мають арабське або перське походження; питома турецькі або тюркські лексеми становлять новотвори республіканської доби, які не дуже сильно прижилися у мові й не витіснили арабські/перські слова. Це є своєрідним лінгвістичним підтвердженням того, що розуміння людської долі представниками турецького етносу бере своє коріння насамперед у мусульманському світобаченні, адже саме арабська мова є мовою ісламу.

Проаналізувавши синонімічний ряд, можемо дійти висновку, що значення більшої частини лексем корелює із поняттям Аллаха, тобто у свідомості турків доля тісно пов'язана з волею Всевишнього. Хоча існують і визначення (*талан*, *вдача*), які свідчать про те, що доля людини може напряму залежати від неї. У широкому сенсі слово *kader* уособлює план Всевишнього, який підготовлений кожній людині, і спрямований на те, щоб кожен досягнув своєї кінцевої мети: згідно з ісламським канонам, Аллах заздалегідь знає долю людини, як добру, так і погану. Отже, широку синонімію лексем-номінантів концепту KADER (ДОЛЯ) у турецькій мовній картині світу можна пояснити багатогранною суб'єктивною природою самого концепту. Аналіз перелічених лексичних дефініцій дає змогу з'ясувати, що, з одного боку, доля – це певний хід подій, який зовсім не залежить від людини, а керується надприродними силами, а з другого боку, це воля,

бажання людини, її вдача та здатність адаптуватися до життєвих ситуацій.

Отже, ми виявили, що ключовим словом-репрезентантом концепту (KADER) ДОЛЯ в турецькій мовній картині світу є лексема *kader*. До прямої номінації концепту ми зараховуємо ще дев'ять лексем. До периферійної частини ядра концепту належать десять лексем.

Під час побудови паремійного поля досліджуваного концепту на основі фразеологічного словника турецької мови [16], ми виділили цілий ряд фразеологічних утворень з ключовим компонентом – словом *kader*. Вагома частка фразеологізмів свідчить про те, що доля представниками турецького етносу сприймається як незмінна сутність, яку людина не може якимось чином змінити, а може лише підкоритися їй, наприклад: *Kader oltaınca kadir bilinmez* – Без долі немає і ціни. Якщо людина хоче бути справедливо оцінена, то в це має втрутитися сама доля, тобто в цьому випадку доля виступає як важливий елемент для життєвого успіху людини.

Віру в невідворотність і зумовленість долі можна простежити у фразеологізмах: *Allah'ın ondurmadığını peygamber sopa ile kovar* – досл. Того, кого обр'їк Всевишній, Пророк буде палкою ганяти. Тут з'являється трохи інша думка стосовно долі людини: якщо хтось був приречений на нещастя Всевишнім, то ніхто й ніщо не в силах виправити це. У цьому фразеологізмі конотація негативна: Всевишній може нагородити тебе щасливим чи нещасливим життям, і його вирок неможливо змінити.

Віра в долю як визначальну силу також простежується у фразеологізмах: *Atalar çıkarayım der tahta, döner dolaşır gelir bahta* – досл. Предки хочуть всадовити на трон, але він все одно повертається до своєї долі. У цій приказці також доля представляється як невідворотна, її не можна передбачити, тим паче змінити. Тут показується, наскільки доля є могутньою, і яку важливу роль вона може відігравати в житті людини.

Такий самий підтекст мають й інші приказки, які підкреслюють відсутність права вибору в людини, а вдача напряму залежить від приписаної людині вищим силами долі: *At ile avrat yiğidin bahtına* – досл. Кінь і дружина написані на роду джигіта. Заздалегідь людина не може передбачити, чи буде вона щаслива в подружжі, чи буде вона задоволена, наприклад, купівлею коня (це дуже важливо для кочової тюркської культури), усе це залежить безпосередньо від людської вдачи.

З іншого боку, під час аналізу фразеологічних одиниць досліджуваного концепту ми надібали

кілька приказок, що акцентують увагу на праці та стараннях самої людини: треба запастися впевненістю і терпінням, адже на шляху досягнення омріяного людину, безумовно, спіткатимуть різні труднощі та неприємності. Людина має довести, що вона справді варта того, щоб отримати бажане: *İşini kış tut da yaz çıkarsa bahtına* – досл. Роби справу взимку, аби досягти щастя улітку. Інша приказка з подібним змістом каже про те, що доля людини визначається її вчинками: *İven kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz* – Надто кваллива не вийде заміж, а навіть якщо й вийде, не побачить щастя. Щастя ніколи не дістається людині, яка взагалі ніяк не сприяє цьому. Якщо людина прагне здійснити замислене, вона має слідувати певним нормам, і тоді, можливо, її спіткає успіх. І якщо Всевишній не побачить твоїх старань, то і вдачи тобі не побачити.

Як можемо побачити з наведених вище прикладів, попри те що номінантом концепту є лексема *kader*, у складі паремій частотнішою є лексема *baht*, яку українською можна перекласти як «час, доля», що позначає долю, призначену людині небесами (у таких приказках переважно маємо підтекст детермінованості й невідворотності долі): *Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış* – досл. Мати для дочки звела трон, але не змогла влаштувати долю (подивімося й на ті приклади паремій з лексемою *baht*, які наводилися вище).

У ході пошуку матеріалу для побудови лексико-фразеологічного поля за допомогою аналізу словникових статей [15; 16] ми виокремили низку сталих виразів (ідіом), в основі яких перебуває слово-номінант *kader*. Значення ідіом виявилось доволі строкатим, що вказує на багатогранне сприйняття турецькою мовною спільнотою поняття долі. Крім цього, було нами було встановлено, що більша частина сталих виразів сформована на основі прямих і дотичних до ключового слова-репрезентанта синонімів.

Проаналізувавши спектр використання лексеми *kader* та його прямих синонімів у фразеологізмах, ми встановили, що закладена в них ключова імплікація має характер влади долі над людиною: *kadere boyun eğmek* – підкоряться долі; *kadere kırkbeş* – долі байдуже; *talihin kusağına atılmak* – миритися з долею; *kismetini ayağına (kadar) gelmek* – доля звалюється на голову; *kismetini kaparmak* – доля відвертається (досл.: зачиняється); *kismetini kesilmek* – доля відвертається (досл.: обривається); *kismet olmak* – досл. якщо доля змилюється; *baht işi* – справа долі; *bahtı kara olmak* – мати погану вдачу; *bahtı açılmak* – доля посміхнулася; *bahtı kaparmak* –

доля відвернулася; *bahtı açık olmak* – доля посміхнулася; *başına talih kuşu konmak* – на голову сідає птах удачі; *şansı dönmek* – вдача повертається; *şansa kalmak* – досл. залишатися долі, тобто як пощастить; *şansı uaver gitmek* – таланити [16].

З іншого боку, ми виділили декілька ідіом (вони є у набагато меншій кількості), які вказують на роль самої людини в формуванні долі (таких ідіом на порядок менше, ніж тих, що імплікують невідворотність і детермінізм долі): *kadere meydan okumak* – кинути виклик долі; *talihine küsmek* – ображатися на долю; *şans tanımak* – випробувувати вдачу; *kismet beklemek* – чекати на вдачу; *kismetine mani olmak* – завадити долі; *kismetini ağağıyla tepmek* – пнути ногою вдачу; *kismetini bağlamak* – привернути вдачу [16, с. 97].

Варто також згадати про низку сталих словосполучень на основі ключового слова *kader*, а також його синонімів: *kaderin cilvesi* – іронія долі; *kader birliği* – союз долі; *kader çizgisi* – лінія долі; *karınca kaderince* – роблячи все можливе; *kara baht* – погана вдача; *bahtı açık* – гарна вдача; *bahtı kara* – нещасливий; *bedbaht* – безталанний; *kismet kapısı* – досл. ворота вдачі, тобто прибуткове місце; *talih kuşu* – досл. птах долі, тобто фортуна, неочікувана вдача; *talih oyunu* – досл. гра в долю (маються на увазі азартні ігри); *kara talih* – погана вдача; *kör talih* – погана вдача; *şans oyunu* – гра долі; *çifte şans* – подвійний шанс (в азартних іграх); *kör şans* – сліпа вдача [54].

Ще одним важливим етапом аналізу лексико-фразеологічного поля досліджуваного концепту є побудова дериваційного поля, у ході чого було встановлено низку дериваційних парадигм, в основі яких перебуває ключове слово-репрезентант *kader*: *kaderci* – фаталіст; *kadercilik* – фаталізм; *hasbelkader* – ненароком, неочікувано; *kaderî* – визначений; той, що пов'язаний із долею [15, с. 1863]. Бачимо, що лексем, похідних від слова *kader*, налічується незначна кількість.

Трохи більшим за кількістю складників є дериваційне поле, в основі якого є лексема *baht*, що перебуває на периферії номінативного поля: *bahtiyar* – щасливий, удачливий; *bahtiyarlık* – щастя, вдача; *bahtlı* – щасливий, удачливий; *bahtsız* – невдачливий, нещасний; *bahtsızlık* – невдача, нещастя [15, с. 344]. Незначним за обсягом також є дериваційне поле з лексемою *talih*: *talihli* – везучий; *talihsiz* – невезучий; *talihsizlik* – невезіння [15, с. 3407–3408].

Висновок. Під час аналізу лексико-фразеологічного матеріалу ми побудувати номінативне поле концепту, ядром якого стало ключове слово-репрезентант *kader*. За нашими підрахунками, його складають вісімдесят лексем, які нам вда-

лося упорядкувати за допомогою аналізу фразеологічних, тлумачних словників та електронних ресурсів. Лексема *kader* постає як прямий номінант концепту. До прямої номінації, яка складає приядерну зону концепту, ми зараховуємо дев'ять лексичних одиниць: *talih, alin yazısı, kismet, yazgi, mukadderat, baht, hayat, takdiri ilahi, ezeli takdir*. Усі перелічені лексеми мають безпосередній зв'язок із першочерговою семою. Периферійну частину ядра концепту KADER (ДОЛЯ) складають десять лексем: *Allah'in emri, yol, şans, yazgi, hayat, takdir, devran, tecelli, fatalite, çarkıfelek*. У деяких контекстуальних ситуаціях вони можуть бути взаємозамінними.

Аналіз лексичних і фразеологічних одиниць номінативного поля концепту KADER (ДОЛЯ) дає нам можливість для інтерпретації долі як неконтрольованого та невідомого явища, яке людина не в силах передбачити, а тим більше змінити. Найбільш частотними є фразеологізми, що представляють долю як явище невідворотне й детерміноване волею Аллаха. Як з погляду етимології лексем-номінантів концепту, так і з погляду змісту паремійного фонду, що об'єктивує концепт, стає очевидним формування істотних ознак концепту під впливом ісламу й мусульманської культури.

Водночас є незначна кількість паремій, що об'єктивують ознаку концепту якщо не повністю протилежну, то певною мірою відмінну від описаної вище, коли акцент робиться не лише на детермінованості й невідворотності долі, а все ж таки на можливості бодай часткового впливу людини на долю шляхом докладання зусиль і праці. Можна з великою імовірністю припустити, що розуміння долі корінням сягає ще доісламських вірувань тюркських племен, істотно скоригованих на ісламське світосприйняття. Цілком очевидно можна провести паралелі з диференційними ознаками концепту ДОЛЯ, наприклад, в окремих слов'янських племен, де ми також простежуємо амальгаму дохристиянських або народних вірувань, що стверджують про можливість більшого чи меншого впливу людини на свою долю, із більш жорсткими прескриптивними релігійними установками, що імплікують детермінованість долі. Такі паралелі дають нам можливість стверджувати про значні подібності ознак концепту ДОЛЯ у культурах різних народів, а можливо, і про його універсальність (принаймні для тих культур, що зазнали впливу авраамічних релігій).

Отриманий нами обсяг матеріалу не є вичерпним і може бути використаним у подальших лінгвістичних дослідженнях. Серед перспектив досліджень турецької мовної картини світу бачимо подальші студії аксіологічних концептів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воробійова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник КНЛУ. Серія «Філологія»*. 2011. Т. 14. № 2. С. 53–64.
2. Манакін В.М. Мова і загальна симетрія універсуму. *Мовознавство*. 2011. № 3. С. 26–40.
3. Сорокін С.В., Безручко Є.О. Особливості вербалізації концепту ЧАС (ZAMAN) у турецькій мовній картині світу. *Збірник наукових праць «Нова філологія»*. 2020. № 80. Т. 2. С. 243–251.
4. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 6–17.
5. Приходько А.М. Концепти та концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 711 с.
8. Плотнікова Н.В. Поняття «концептосфера» та «концепт» у сучасній лінгвістиці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. № 1. Т. 31 (70). С. 91–96.
9. Южакова О. І. Концепт як головна одиниця когнітивної лінгвістики в аналізі терміносистем (на матеріалі термінології холодильної техніки). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. № 675. С. 57–64.
10. Денисюк Ж.З. Аксиологічні концепти як змістова основа текстів пост фольклору. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2017. Вип. 39. С. 10–18.
11. Підлісний М.М. Проблеми аксіології та шляхи їх вирішення : [монографія]. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. 164 с.
12. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Сучасна концептологія: концепт життя в українській фраземіці : [монографія]. Донецьк : ДонНУ, 2009. 189 с.
13. Марчук Л.М. Концепт «доля» у мовній картині світу Галини Тарасюк. *Вісник ОНУ. Серія «Філологія»*. 2019. С. 66–72.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / упоряд. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
15. Büyük Türkçe Sözlük. Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005. 4041 s.
16. Aksoy Ö.A. Atasözleri ve Deyimler. Ankara : TDK Yayınları, 2008. 236 s.